

عنوان قراردادی	: قرآن - فارسی - عربی - برگزیده
عنوان و نام پدیدآور	: در محضر قرآن سوره‌های حمد، بقره و آل عمران با ترجمه و توضیحات لغوی - ادبی / مؤلف حمیدرضا مستفید.
مشخصات نشر	: تهران: مرکز طبع و نشر قرآن جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۳.
مشخصات ظاهری	: ۴۴۸ ص:، جدول.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۶۲۳۹-۱۳-۲
وضعیت فهرست نویسی: خبیا	
یادداشت	: فارسی - عربی.
یادداشت	: کتابنامه: ص. ۴۴۰-۴۴۸
موضوع	: قرآن، برگزیده‌ها -- ترجمه‌ها
شناسه افزوده	: مستفید، حمیدرضا، ۱۳۴۰ -
رده‌بندی تنگره	: ۱۳۹۳ / ۴۷ / ۵۹ / ۹ BP
رده بندی دیویدی	: ۲۹۷ / ۱۴۱
شماره کتابشناسی ملی	: ۳۴۸۹۰۴۷

عنوان: در محضر قرآن (سوره‌های حمد، بقره و آل عمران با ترجمه و توضیحات لغوی - ادبی)

مؤلف: دکتر حمیدرضا مستفید

آماده‌سازی و تصحیح: مرکز طبع و نشر قرآن جمهوری اسلامی ایران

ناشر: انتشارات مرکز طبع و نشر قرآن جمهوری اسلامی ایران با همکاری انتشارات خنیف

نوبت و تاریخ چاپ: اول - ۱۳۹۳

چاپ: قم - چاپخانه بزرگ قرآن کریم (اسوه)

شمارگان: ۳۰۰۰ جلد

قطع: وزیری

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۲۳۹-۱۳-۲

قیمت: ۱۵۰۰۰ تومان

تلفن مرکز پخش: ۸۸۴۹۶۱۳۹ - ۰۲۱

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر، متعلق به مرکز طبع و نشر قرآن جمهوری اسلامی ایران می‌باشد.

فهرست

۴	مقدمه
۱۱	جدول علایم اختصاری منابع
جزء ۱	
۱۴	سوره حمد
۱۶	سوره بقره (آیات ۱ الی ۱۴۱)
جزء ۲	
۶۴	سوره بقره (آیات ۱۴۲ الی ۲۵۲)
جزء ۳	
۱۱۶	سوره بقره (آیات ۲۵۳ الی آخر)
۱۳۶	سوره آل عمران (آیات ۱ الی ۹۲)
جزء ۴	
۱۶۶	سوره آل عمران (آیات ۹۳ الی آخر)
۲۰۴	توضیحات تکمیلی
۴۴۰	کتابنامه

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مقدمه

كِتَابُ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا فِيهِ وَلِيَتَذَكَّرُوا أُولُو الْأَلْبَابِ (ص: ۲۹)

این کتابی است پر از خیر و برکت که آن را نازل کرده و به نزد تو فرستادیم تا در آیاتش تدبیر کنند و بیندیشند، و عاقلان متنبه شوند و [فطرت فراموش شده را] به یاد آورند.

أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا (محمد: ۲۴)

آیا در قرآن تدبیر نمی‌کنند؟ البته دل‌هایی [هست که] قفل بر آن نهاده شده است!

از این دو آیه و نیز برخی آیات دیگر، به خوبی اهمیت تدبیر و تأمل در آیات و عبارات قرآن کریم، فهمیده می‌شود. لازمه تدبیر در آیات، فهم دقیق معانی الفاظ آنهاست که متأسفانه بیشتر مسلمانان غیر عرب زبان از آن محروم هستند؛ و شاید بتوان ادعا کرد که حتی عرب زبانان معاصر هم برای فهم بخش قابل ملاحظه‌ای از آیات قرآن کریم نیازمند توضیح و تبیین هستند. فهم دقیق ظواهر الفاظ قرآن کریم که بدان اشاره کردیم، مبانی و مقدماتی دارد؛ از جمله: - فهم دقیق معانی تک واژه‌ها، که به آنها مفردات قرآن گفته می‌شود و «علم صرف و اشتقاق» و «علم اللغة» متکفل بیان آن است.

- فهم دقیق ترکیب‌ها، که «علم نحو»، و «علم بلاغت» - بخش معانی و بیان - تبیین آن را به عهده دارد.

هرچند برای دست‌یابی به هدف فوق زحمات زیادی کشیده شده - از جمله: ترجمه‌های متعدّد قرآن، تدوین تفسیرهایی به زبان فارسی، ترجمه بعضی تفاسیر از عربی به فارسی، تألیف لغت‌نامه‌هایی در مورد کلمات قرآن به زبان فارسی، ترجمه لغت‌نامه‌هایی در مورد کلمات قرآن از عربی به فارسی و... - ولی با این همه، همچنان احساس می‌شود که فعالیت‌های تکمیلی دیگری در زمینه‌های واژه‌شناسی و ترکیب‌شناسی مورد نیاز است، و هنوز بعضی از الفاظ و ترکیبات قرآن کریم به صورت دقیق و موşkافانه مورد بررسی قرار نگرفته‌اند.

مجموعه «در محضر قرآن» تلاشی است برای برطرف کردن این نیاز و فهم بهتر مفردات و ترکیبات عبارات قرآن کریم.

در این مجموعه سعی شده است با تکیه بر منابع تخصصی و دست‌اول به نکات ادبی، لغوی و بلاغی آیات - در حدی که به فهم دقیق ظواهر الفاظ کمک کند - پرداخته شود؛ و بجز مواردی اندک، به تفسیر آیات اشاره‌ای نشده است. به عبارت دیگر، این مجموعه، تفسیر نیست بلکه مجموعه‌ای است ادبی و لغوی که می‌تواند کمک کار کسانی باشد که در حد متوسطی با زبان عربی آشنا هستند، ولی این مقدار آشنایی با عربی برای فهم دقیق معانی همه کلمات و ترکیب‌های قرآن، برایشان کافی نیست و نیاز دارند برای دست‌یابی به این هدف به کتب تخصصی لغت، صرف، نحو، بلاغت و تفسیر مراجعه کنند، که یا توان علمی و یا وقت آن را ندارند. لذا می‌توان گفت: مخاطب اصلی این مجموعه، مخاطبی خاص است - مانند طلاب حوزه‌های علمیه و دانشجویان رشته‌های الهیات و ادبیات عرب - و نه عموم مردم. در اینجا برای روشن‌تر شدن مطلب به ذکر چند مثال می‌پردازیم:

* کلمه «دون» که معمولاً در زبان فارسی با کلمه «غیر» ترجمه می‌شود، معانی متعدّد دیگری نیز دارد که بسیاری از عربی‌آموزان از آنها بی‌اطلاع هستند؛ در نتیجه در درک معنای آیاتی مثل: «وَمِنْ دُونِهِمَا جَنَّتَانِ» (رحمن: ۶۲) یا «قُلْ يٰٓأَيُّهَا الَّذِينَ هَادُواْ إِن زَعَمْتُمْ أَنكُمْ أَوْلِيَاءُ لِلّٰهِ مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَتَّوْاْ الْمَوْتَ إِن كُنْتُمْ صٰدِقِينَ» (جمعه: ۶) متحیر می‌مانند، یا به جای معنای صحیح این آیات معنای غلطی از آنها می‌فهمند.

«دون» در آیه اول به معنای «پایین‌تر» و در آیه دوم به معنای «نه» است؛ توضیح این که:

کلمه «دون»، مثل قبل و بعد، در اصل، ظرف غیر متصرف؛ و به معنای «پایین» (ضد فوق) می‌باشد: «ترد ظرفاً نقیض فوق» فلا تنصرف علی المشهور (الاتقان، النوع الاربعون). «و معنی «مِنْ دونِهما» اِی اُنزل درجه و اُحطّ فضلاً و شرفاً منهما» (المیزان). البته بعضی «دون» را در این آیه به معنای دیگری نیز دانسته‌اند از جمله همان معنای مشهور یعنی به معنای «غیر»: «یحتمل أن «دون» بمعنی «غیر»» (التحریر).

و اما «دون» در آیه دوم به معنای بیان اختصاص داشتن چیزی به کسی و نفی اشتراک است، که می‌توان آن را در فارسی معادل «نه» دانست؛ مثل: «هذا قلمي دونك» (این قلم من است، نه تو). و مثل «دون» در آیه «قُلْ إِنْ كُنْتُمْ لَكُمْ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ...» (بقره: ۹۴) که ابوحنیفان در باره‌اش چنین می‌گوید: «و «دون» هنا لفظ يستعمل للاختصاص و قطع الشركة. نقول: هذا لي دونك» و انت تريد: لا حقّ فيه لك معي و لا نصيب...» (بحر). لازم به ذکر است که در لسان العرب، نه معنای برای «دون» ذکر شده است که در این مجموعه در موارد خود به آنها اشاره شده است.

نکته دیگر اینکه «مِنْ» در عبارت «مِنْ دُونِ» ترجمه نمی‌شود؛ همچنان که در عباراتی نظیر «مِنْ قبل» و «مِنْ بعد» چنین است. به عبارت دیگر، «مِنْ» بر سر ظروف (مانند: دُونِ، قبل، بعد) به ندرت معنای «ابتداء غایت» دارد؛ بلکه به معنای «فی» است. عباس حسن می‌گوید: «أَن تكون [مِنْ] دالة على الظرفية... فتكون بمعنی «فی» التي للظرفية. و يدخل فی هذا النوع «مِنْ» الداخلة على «قبل و بعد و...» اما معيشتها لا ابتداء الغاية فقليل...» (النحو الوافي، ج ۲، ص ۴۲۸، متن و حاشیه).

* مثالی دیگر: کلمه «صدق» در ترکیباتی مثل: «قَدَمَ صِدْقٍ» (یونس: ۲) و «مُدْخَلَ صِدْقٍ» و «مُخْرَجَ صِدْقٍ» (اسراء: ۸۰) و «وَعَدَ الصِّدْقِ» (احقاف: ۱۶) بر خلاف تصوّر بسیاری، به معنای «راستی و راستگویی» نیست، بلکه به معنای «نیکو» و «مورد پسند» است؛ توضیح این که: در عربی برای بیان نیک و پسندیده بودن هر چیزی، آن را با کلمه «صدق» همراه می‌کنند، و کلمه «صدق» در این اسلوب معنای «راستگویی» ندارد. مثلاً گفته می‌شود: «هو خَلْفُ صِدْقٍ مِنْ ابْنِهِ» (اساس البلاغه، ماده «خلف»)، یعنی «او فرزند خوب و شایسته‌ای است برای پدرش». و نیز «هو رجلٌ صدقٌ و هم قومٌ صدقٌ و له قدمٌ صدقٌ و كذلك كلُّ ما كانَ رِضاً [هر چه مورد پسند است]» (اساس البلاغه، ماده «صدق»).

* مثالی از نحو: اکثر عربی آموزان از موارد مختلف کاربرد «ان»، فقط کاربرد شرطی آن به معنای «اگر» را می شناسند، لذا «ان» را در عباراتی مثل: «وَإِن كَانُوا مِن قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» (جمعه: ۲) به «اگر چه» ترجمه می کنند، حال آنکه «ان» در چنین مواردی، به دلیل وجود «لام» مفتوحه در خبر فعل «کان»، مخفّفه از ثقیله و به معنای «قطعا» و «بدرستی که» است؛ ابن هشام می گوید: «و حیث وجدت إن و بعدها اللام المفتوحة ... فاحکم علیها بأن أصلها التّشدید» (مغنی؛ بحث «ان»).

* مثالی از بلاغت: کلمه «انما» به «ادات حصر» و «ما» در آخر آن به «ما» کافّه معروف است، این مطلب را بسیاری از عربی آموختگان می دانند، ولی در ترجمه آیاتی مثل: «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ» (حجرات: ۱۰) به خطا می روند و این عبارت را اینگونه ترجمه می کنند: «بدرستی که مؤمنان با هم برادرند» یا «فقط مؤمنان، با هم برادرند»، حال آنکه معنای این عبارت چنین است: «مؤمنان، فقط با هم برادرند [و نباید با هم دشمنی کنند]»؛ اشتباه در ترجمه و فهم این عبارت از توجه نکردن به کاربرد «انما» در «حصر در بعید» ناشی می شود. «انما» اجزاء جمله را در جزء دورتر محصور می کند؛ مثلاً معنای دو جمله:

انما یقرأ علیّ القرآن فی الصّباح؛ و انما یقرأ القرآن فی الصّباح علیّ؛
کاملاً با هم متفاوت است.

اولی یعنی: علی فقط در صبح، قرآن می خواند؛ و دومی یعنی: کسی که در صبح قرآن می خواند فقط علی است: (رک: البلاغة الواضحة، بحث قصر و بخش حلّ تمرین های مربوط به آن).

اینها نمونه هایی است از ده ها و ده ها مورد از این قبیل موارد در آیات کریمه قرآن که شایسته است برای بسیاری از عربی آموختگان ما - اعم از حوزوی و دانشگاهی - توضیح داده شود؛ و در این مجموعه سعی شده است همه نکات مورد نیاز - اعم از معانی کلمات، قواعد صرفی، نحوی و بلاغی مرتبط با هر عبارت - در جای خود بیان شود.

البته لازم به ذکر است که درک دقیق معانی الفاظ و عبارات قرآن کریم همیشه شرط کافی برای فهم مراد خداوند نیست؛ یعنی برای فهم مراد خداوند متعال، علاوه بر آشنایی با عربی و فهم دقیق معانی الفاظ و عبارات قرآن به چیزهای دیگری نیز نیازمندیم که از مهمترین آنها بیانات معصومین علیهم السلام است.

برای تبیین بهتر این مطلب مثالی می‌زنیم؛ خداوند متعال می‌فرماید:

«وَإِذْ قُلْنَا لَكَ إِنَّ رَبَّكَ أَحَاطَ بِالنَّاسِ وَمَا جَعَلْنَا الرُّءْيَا الَّتِي آرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِي الْقُرْآنِ» (اسراء: ۶۰) «و آن زمان که به تو گفتیم: پروردگارت به مردم احاطه دارد و خوابی را که به تو نشان دادیم و نیز درخت لعنت شده در قرآن را فقط مایه آزمایش مردم قرار دادیم...».

در این آیه شریفه معانی کلمات و عبارات روشن است ولی مراد خداوند از این «خواب» و «درخت لعنت شده» روشن نیست. معانی الفاظ را می‌فهمیم ولی مراد خداوند را نمی‌فهمیم.

علامه طباطبایی (ره) می‌فرماید: «خداوند سبحان مشخص نکرده است که این خوابی که آن را به پیامبرش نشان داده، چیست؟ و در سایر کلامش (در قرآن) چیزی که شایسته باشد تا این خواب را تفسیر کند نبوده است... و نیز معلوم نیست این درخت لعنت شده در قرآن که مایه فتنه و آزمایش مردم است چیست؟»^۱ و در ادامه اشاره می‌کند که «طبق روایات اهل سنت و شیعه مراد از این خواب، خوابی است که پیامبر در مورد بنی‌امیه دیده‌اند که آنها همچون میمون از منبر پیامبر بالا و پایین می‌روند و مراد از شجره، دودمان بنی‌امیه است».^۲

پس دانستن معانی الفاظ برای بدست آوردن مراد خداوند، همیشه کافی نیست. ما باید معانی الفاظ و عبارات را دقیق بدانیم و نیز به یاد داشته باشیم که این امر لزوماً شرط کافی نیست، بلکه شرط لازم است.

به هر حال مجموعه‌ای که خواننده گرامی پیش‌رو دارد، کوششی است در همین مسیر، یعنی به دست آوردن این شرط از شروط لازم برای فهم مراد خداوند، و از آنجا که عربی‌آموختگان در کشور ما، با علم صرف و نحو بیشتر از علم لغت آشنا هستند و به نظر می‌رسد، معانی کلمات و عبارات بیش از صرف و نحو و تجزیه و ترکیب، برای این عزیزان مفید باشد، بیشترین حجم مطالب این مجموعه، ترجمه کلمات است و فقط در موارد ضروری به نکات دستوری - اعم از صرف، و نحو و بلاغت - پرداخته شده است.

پیش از این، بخش‌هایی از این مجموعه - یعنی اجزاء ۲۷ تا ۳۰ قرآن کریم - به‌طور مجزا و یک بار هم اجزاء ۲۶ تا ۳۰ در یک مجلد چاپ شده بود. ولی مسئولین محترم مرکز طبع و نشر

۱. المیزان ذیل آیه ۶۰ اسراء: ج ۱۳ (عربی) ص ۱۳۳، ۱۳۴. مؤسسة الاعلمی، بیروت

۲. همان ص ۱۳۷ و نیز ص ۱۴۵

قرآن کریم صلاح بر این دیدند که این مجموعه از آغاز قرآن و هر چند جزء در یک مجلد چاپ شود.

مطالب این مجموعه شامل ۴ بخش است:

(الف) متن آیات قرآن کریم؛

(ب) ترجمه آیات شریفه که در صفحات مقابل قرار گرفته است؛

(ج) ترجمه کلمات و عبارات و برخی توضیحات نحوی و صرفی این عبارات که در حاشیه کتاب درج شده است؛

(د) توضیحاتی که به علت کمبود فضای حاشیه در انتهای کتاب و تحت عنوان «توضیحات تکمیلی» قرار گرفته است.

خط آیات، فونت رایانه‌ای برگرفته از خط عثمان طه است؛ ولی در چینش آیات، صفحه‌بندی قرآن‌های رایج به خط عثمان طه رعایت نشده و حتی در پاره‌ای موارد صفحه قرآن به انتهای آیه ختم نشده است؛ تا بدین ترتیب کلمات کمتری در هر صفحه قرار گیرد و فضای «I» مانند حاشیه صفحه گنجایش توضیحات لازم برای کلمات آیات همان صفحه را داشته باشد. با این همه، در پاره‌ای موارد به دلیل کمبود جا، ادامه توضیحات برخی کلمات با شماره مسلسل به انتهای کتاب منتقل شده است.

در ترجمه آیات کریمه سعی شده مفاهیم و معانی به طور دقیق به فارسی برگردان شود و در ترجمه، حتی المقدور از متن اصلی فاصله گرفته نشود و کلمات و عبارات عیناً ترجمه گردد؛ ولی در مواردی که ترجمه تک تک کلمات و عبارات گاه به روانی معنی لطمه می‌زده، ترجمه، اندکی به صورت «ترجمه آزاد» صورت گرفته است.

لازم به ذکر است که در ترجمه آیات، از ترجمه‌ای که در مرکز طبع و نشر توسط آقای محمد فقیهی رضایی با همکاری آقای مرتضی توکلی انجام شده، بهره بسیار گرفته شده است و البته به برخی ترجمه‌های معاصر - از جمله ترجمه‌های: آقای طاهری قزوینی، مرحوم آقای فولادوند، حجت الاسلام و المسلمین انصاریان و آیت الله مکارم شیرازی و ... - مراجعه و در مواردی نیز از آنها استفاده شده است.

توضیحات مندرج در حاشیه و بخش توضیحات تکمیلی، برگرفته از کتب معتبر لغت، تفسیر، صرف، نحو، بلاغت و حتی در موارد لازم برخی منابع تاریخی و فقهی است؛ که

فهرست مفصل آن در آخر کتاب آمده است؛ و در اینجا به عنوان نمونه به برخی از آنها اشاره می‌شود: صحاح اللغة، مختار الصحاح، لسان العرب، تاج العروس، معجم الفاظ القرآن الکریم (تألیف عده‌ای از علمای معاصر در قاهره)، مجمع البیان، الکشاف، البحر المحیط، الصافی، روح المعانی، التّحریر و التّنویر، المیزان، مغنی اللیب، النّحو الوافی، شرح الشّافیه، شرح الکافی، مطوّل، تحریر الوسیله، منهاج الصّالحین و ...؛ که به جهت صرفه‌جویی در فضای حاشیه و نیز صفحات توضیحات تکمیلی، در اکثر موارد برای ارجاع به کتب مورد نظر، به جای نام کامل کتاب، از علائم اختصاری استفاده شده است. این علامت‌ها در جدول صفحه بعد ذکر گردیده‌اند.

در خاتمه از حضرت حجت الاسلام والمسلمین جناب آقای ملکی که این مجموعه را بازخوانی و بازنگری کردند و جناب آقای سید علی سرسرابی قائم مقام محترم مرکز طبع و نشر قرآن جمهوری اسلامی ایران و همکارانشان در این مرکز که در مراحل مختلف تألیف، آماده‌سازی، تصحیح و طبع این ترجمه و حواشی او هیچ کمکی دریغ نفرمودند - از جمله آقای جواد صفری که در امر تصحیح، بازخوانی و برخی فیش‌برداری‌ها و نیز آقای مجید تقی‌زاده که در امر صفحه‌آرایی، بنده را بسیار یاری دادند - صمیمانه تشکر می‌کنم.

امید است این خدمت ناچیز مرضی و مقبول خداوند متعال قرار گیرد و علاقه‌مندان به قرآن کریم را سودمند افتد.

تهران - فروردین ۹۳

حمیدرضا مستفید